

GEA, FLORA ET FAUNA

Una herborització a Montserrat a la primavera de 1860

Antoni Blanquer Hernández*

Rebut: 20.10.03

Acceptat: 19.12.03

Resum

Aquest article tracta sobre una herborització duta a terme a la muntanya de Montserrat (Barcelona) l'any 1860. Són interessants tant l'antiguitat de les citacions de les 124 espècies que s'hi relacionen, com el personatge que va fer l'herborització: John Stuart Mill. Es tracta d'un intel·lectual anglès ben conegut pels seus treballs en el camp de la filosofia i l'economia, però l'activitat botànica del qual ha passat desapercibuda. Amb aquest treball pretenem realçar la faceta inèdita d'un home del qual prompte es commemorarà el segon centenari del seu naixement.

PARAULES CLAU: flora, botànica, herborització, John Stuart Mill, Montserrat, vegetació.

Abstract

Botanising on Montserrat in the spring of 1860

The present article describes botanical observations made on the mountain of Montserrat (Barcelona) in 1860. They are of interest not only for the early records of the 124 species listed but also for the identity of the author: John Stuart Mill was an English intellectual well known for his contributions in the field of philosophy and economics but his botanical activity has remained unnoticed. We

* Universitat Cardenal Herrera-CEU. Facultat de Ciències Experimentals i de la Salut. Edifici Seminari. 46113 Moncada. València.

show this unknown facet of a man whose bicentenary will be soon commemorated.

KEY WORDS: Flora, botany, botanising, John Stuart Mill, Montserrat, vegetation.

Resumen

Una herborización en Montserrat la primavera de 1860

El presente artículo trata sobre una herborización llevada a cabo en la montaña de Montserrat (Barcelona) en el año 1860. Resultan interesantes tanto la antigüedad de las citas de las 124 especies que se relacionan, como el personaje que hizo la herborización: John Stuart Mill. Se trata de un intelectual inglés bien conocido por sus trabajos en el campo de la filosofía y la economía pero cuya actividad botánica ha pasado desapercibida. Pretendemos realzar una faceta inédita en un hombre del que pronto se conmemorará el segundo centenario de su nacimiento.

PALABRAS CLAVE: flora, botánica, herborización, John Stuart Mill, Montserrat, vegetación.

Introducció

Les formes de la muntanya de Montserrat (Barcelona) sempre han tingut una atracció especial per als viatgers. Com diu amb encert

Oriol de Bolòs en el pròleg de la magnífica obra *Flora de Montserrat* (Nuet & Panareda, 1991), l'atracció de Montserrat no és només conseqüència del seu paisatge, sinó també del santuari de la Mare de Déu i l'abadia benedictina fundada fa quasi mil anys, de gran importància religiosa i cultural per al poble català, i ens atreviríem a dir que també per a la història d'Europa. Il·lustres botànics l'han visitada i ens han llegat els seus treballs. Hem d'estar agraïts als autors d'aquesta flora (d'obligada consulta per als estudiosos de la vegetació) per la profunda revisió de tot el que concierneix la botànica de Montserrat, i que avui ens permet un coneixement més real de la flora d'aquesta muntanya.

L'aportació que fem en aquestes pàgines és modesta però, creiem que és interessant, i ho és per dos motius: el primer, per la data –una herborització duta a terme el maig de 1860 que ens aporta una llista de 124 espècies–, i el segon, pel personatge que la realitza, John Stuart Mill.

L'activitat botànica d'un il·lustre filòsof

John Stuart Mill (1806-1873) va ser un filòsof i economista anglès, hereu de la filosofia «utilitarista» de Jeremy Bentham, oncle del gran botànic George Bentham, que sembla que va introduir Mill en la seua afició per la botànica. Des de molt petit va ser educat personalment i intensament per son pare. Amb tres anys va estudiar grec i aritmètica, i als sis dominava el llatí. Successivament va anar incrementant la seua formació en disciplines com la filosofia, la lògica i l'economia. En la seua obra *Autobiografia* (Bessó, 1986), Mill descriu aquest intens procés de formació. Quan va fer els catorze, James Mill va donar per conclosa aquesta «experiència educativa» del seu fill i el va convèncer perquè estudiés dret, activitat que el va ocupar poc temps, ja que el 1823 va

acceptar un lloc a la Companyia de les Índies Orientals per consell del seu progenitor. Aquesta activitat la va exercir durant trenta anys i la va fer compatible amb la publicació de nombrosos treballs que aborden una gran varietat de temes i entre els quals cal destacar obres com *Sistema de Lògica* (1843), gran contribució seua a la filosofia, o *Principis d'Economia Política* (1848), que reflecteix la seua filosofia social i política, o *Utilitarisme* (1841), amb la qual fa una aportació a l'ètica. Els seus últims treballs, *Autobiografia* i *Tres assajos sobre religió*, es van publicar després de la seua mort esdevinguda a Avinyó el 1873, localitat a la qual va estar lligat des de la seua joventut i que probablement va ser el punt de partida del viatge que, amb fins botànics, va fer a Espanya a la primavera de 1860.

L'obra de Mill ha estat àmpliament estudiada, especialment per filòsofs i economistes, però tant a ells com als naturalistes se'ns ha escapat, o almenys ens ha passat desapercebuda, la seua contribució en el camp de la botànica. No era aquesta la seua «primera activitat», però esperem poder demostrar algun dia un fet que avui simplement podem intuir: que John Stuart Mill bé mereix ocupar un lloc en la història de la botànica. Un gran volum de plantes recol·lectades al llarg de la seua vida; el fet que el mateix George Bentham (director del Jardí Botànic de Kew, Londres) fos qui va estimular l'interès de Mill per la botànica en un viatge realitzat als Pirineus francesos el 1821, quan només tenia quinze anys; la dedicatòria que Baker li fa d'una espècie (*Sedum millii*); el seu coneixement de l'obra de Cavanilles, el fet que portat per la passió per les plantes herboritzés a França, Itàlia, Sicília, Grècia, Espanya i, per descomptat, a la seua Anglaterra natal, són només una petita part de la vàlua d'aquesta persona.

Bona part de la informació que hem trobat sobre l'activitat botànica de Mill apareix en una revista que es publicava a Anglaterra el segle XIX amb el nom de *The Phytologist*, de

---

la qual el nostre personatge fou un bon propagandista, ja que en va difondre l'ús entre els naturalistes (Mill, 1861). És en aquesta revista on hem trobat referències seues a la vegetació de Montserrat. Per a identificar aquelles espècies que podria desconèixer, Mill va dur els seus propis llibres:

The books I had with me were the Flore de France (Grenier & Godron, 1848-55), Woods' Tourist's Flora (in which Spain is not included), (Wood, 1850), and by way of a general Flora, the Compendium of Persoon (Persoon, 1805-07), which notwithstanding the extreme brevity and frequent want of precision of its descriptions, enabled me to determine some plants which I could not otherwise have identified.

És molt probable que a Barcelona adquirís una altra obra, una Flora d'Espanya del segle XVIII: «There is another book, which the present writer had never heard of, but which he saw on a bookstall at Barcelona; a Flora of Spain, bearing a date soon Linnaean, but the genera are arranged on the simple and primitive plan of alphabetical order». Probablement es tracte de l'obra *Flora española ó historia de las plantas que se crían en España* (Quer, 1762-1764).

J. S. Mill a Montserrat

A Montserrat comença descrivint l'espectacularitat de la muntanya i la manera com els turistes i pelegrins poden accedir a la mateixa esplanada del convent:

On a ledge in a receding hollow (or coomb) of the mountain, nearly in the middle of its length, and seemingly about the middle of its height (though really much lower), stands the famous monastery. Like the other monasteries of Spain, once so wealthy and powerful, it is now shorn of its glories; but it is still inhabited by a few monks, though in a number disproportioned to the size and aspect of the edifice, and their hospitality is extended to travellers to the extent of lodging, but not of food; which last is supplied at a tolerable restaurant within the precincts of the convent, the utility of which establishment atones for its violation of the religio loci. The lodging in the

convent itself is gratuitous; but travellers who can afford it, make a donation (also gratuitous) to the funds of the convent. The sleeping chambers, or cells, are neat, sufficiently commodious, beautifully clean, and the views from their windows magnificent. The one which I occupied looked across the hollow of the mountain, upon the splendidly wooded other horn of the crescent, then vocal with numerous nightingales.

No ens ha estat difícil comprovar que, efectivament, J. S. Mill es va hostatjar a Montserrat. L'esperança que la seua estada quedés reflectida en algun document s'ha vist complida, ja que en l'arxiu de l'abadia consta que es va allotjar els dies 10 i 11 de maig de 1860 en les habitacions Sant Maur 1 i 2. La comitiva estava formada per dues persones i encara que el nom de l'altra no figura en l'arxiu, ha de tractar-se, sens dubte, de la seua fillastra Helen Taylor que el va acompanyar en el seu viatge per Espanya. També sabem que el donatiu que va fer Mill als fons del convent va ser el més alt en aquells moments i es va elevar a la quantitat de 80 reals (arxius de l'abadia de Montserrat, 1851-1861).

Malgrat la brevetat de l'estada, Mill va aprofitar bé la visita perquè no es va limitar a herboritzar pels voltants del convent, cosa que s'entén de manera implícita quan ens diu: «Beyond the monastery there is no road higher up, but mountain paths are no deficient», i ens ho deixa ben clar quan a l'hora de recol·lectar una planta en parla com a: «the small yellow Narcissus, *N. juncifolius*, formerly confounded with *N. jonquilla*, grew copiously in the same region; and near the summit of the mountain (on the grassy ledge on which are the ruins of the highest hermitage, that named after St. Jerome), *N. biflorus*, more beautiful than even *N. poeticus*, filled the air with rich fragrance». És una prova evident que Mill va arribar fins al cim més elevat de la muntanya.

En ocasió de la seua breu estada, arriba a citar 124 espècies de les quals sovint fa comentaris que transcriurem més endavant. Quan finalitza la visita a Montserrat diu:

Here I am obliged to end what is no doubt a very scanty sample of the treasures by which, a botanist able to visit Montserrat repeatedly and at various seasons, might hope to have his labour rewarded.

Aquestes paraules deixen entreveure que J. S. Mill no vingué a Montserrat a fer-ne un estudi exhaustiu de la flora. Pot ser que, aprofitant les seues visites anuals a Avinyó, decidís fer una pausa en les activitats habituals i venir a Espanya. Cal tenir en compte que un any abans havia publicat dues obres importants en les quals exposa les seues idees sobre el govern democràtic de les nacions, *On Liberty* (1859) i *Thoughts on Parliamentary Reform* (1859), i l'any següent, *Considerations on Representative Government* (1861) (García, 1997). Poc temps després, participarà activament en la vida política del seu país, i el 1865 serà elegit per al parlament de Westminster. Volem dir amb açò que, quan es jutge el valor de l'aportació d'aquest personatge a la flora de Montserrat, en particular, i a la botànica en general, cal tenir en compte que la botànica no és la seua primera activitat intel·lectual. En definitiva, no cal desmerèixer els seus coneixements, que des del nostre punt de vista són interessants, i que els esperem poder comentar en futurs treballs.

Una espècie de la flora de Montserrat que li produeix una especial emoció és la *Ramondia pyrenaica*. Aquestes són les seues paraules després de trobar-la:

But the plant most associated with Montserrat is *Ramondia pyrenaica*, known to those who have botanized at Gavarnie, Esquierry, and other places in the Higher Pyrenees, as one of the most exquisite vegetable productions of that mountain chain. This plant, the only European representative of the Order Cyrtandraceae, was earliest known and described (under the name *Verbascum myconi*) as a Montserrat plant; these excepted, it has, I believe, no other known habitat. I was fortunate enough to find on a rock, a plant or two already in flower; not on the higher part of the mountain, but on its lower slope, very near the carriage-road. Though I

possessed far more beautiful specimens collected on the rocky side of the torrent at Gavarnie, it gave me great pleasure to find it in what, if not its first abode, is at least the first place in which it was scientifically recognized.

La denominació científica actual d'aquesta espècie, *Ramonda myconi*, recorda el nom del naturalista Francesc Micó (segle XVI) que la va recol·lectar.

Llista i comentaris de J. S. Mill sobre les espècies recol·lectades a Montserrat

Tot seguit transcrivim la llista de les espècies que J. S. Mill va veure a Montserrat durant els dies 10 i 11 de maig de 1860. Hi afegim entre cometes els comentaris que acompanyaven la citació de cadascuna, sense fer-ne gairebé cap comentari crític, ja que no disposem, de moment, dels plecs d'herbari corresponents. Moltes vegades els comentaris deixen entreveure els seus coneixements florístics quan relaciona diferents espècies, períodes de floració, biogeografia, etc.

Pistacia lentiscus «*Phillyrea media* and *Rhamnus alaternus*, natives of the garrigue, which reach english shrubberies, are accompanied by the Mastic, *Pistacia lentiscus*, the terebinth, *P. terebinthus*, and the universal *Hedera helix*».

Pistacia terebinthus

Bupleurum fruticosum «The tall *Bupleurum fruticosum*, with its large, entire, coriaceous leaves».

Foeniculum vulgare «Umbellifers, at this season, I could scarcely expect to find; I only noticed, of course not in flower, the common fennel (*Foeniculum vulgare*) and the tall *Bupleurum fruticosum*».

Ilex aquifolium

Hedera helix

Calendula arvensis «The small Marigold, *Calendula arvensis*; this last is found as far

- north as Normandy, and I believe no botanists knows, any more than myself, why it does not grow in Kent». Suposem, òbviament, que es refereix als botànics anglesos.
- Crepis albida***
- Pallenis spinosa*** «Formerly Bupthalmum».
- Phagnalon***. Mill no n'especifica l'espècie.
- Santolina***. No n'especifica l'espècie.
- Urospermum dalechampii***
- Urospermum picroides*** «That ornament of banks, *Urospermum dalechampii*, and coarser *U. Picroides*». Deu fer aquest comentari per la presència de pèls rígids (*picroides*) i no suaus (*dalechampii*).
- Asperugo procumbens*** «Exhibited its ugly form in luxuriant tangled masses, under the walls of the convent». Hi ha citacions d'aquesta espècie des de 1864 fins a 1951, però segons Nuet & Panareda (1991), no s'ha tornat a trobar.
- Borago officinalis***
- Echium vulgare***
- Lithospermum fruticosum***
- Buxus sempervirens***
- Lonicera implexa***
- Lonicera xylosteum***
- Viburnum lantana*** «The Wayfaring-tree of our chalk hills».
- Viburnum tinus***
- Arenaria*** «An *Arenaria* unknown to me».
- Saponaria ocymoides***
- Silene italica***
- Cistus albidus*** «Of *Cistii* I only saw the purple *Cistus albidus*, the most beautiful of the common species, and only matched by the very similar *C. villosus*, which supplies its place in Sicily and Greece». Mill només es va trobar amb el *C. albidus* i no va observar el *C. salviifolius* i el *C. monspeliensis* que també es troben a Montserrat.
- Helianthemum apenninum*** «But there were numerous *Helianthema*, among which one white (probably *H. apenninum*) and several yellow, which, not feeling quite certain that I have determined them rightly, I forbear to name».
- Sedum altissimum*** És el que actualment es coneix com a *Sedum sediforme* (Jacq.) Pau. A Montserrat es troba la varietat *sediforme*.
- Alyssum calycinum*** [= *Alyssum alyssoides* (L.) L.]
- Arabis gerardi*** [= *Arabis hirsuta* subsp. *gerardi* (Besser) Hartman]
- Arabis sagittata*** [= *Arabis hirsuta* (L.) Scop. subsp. *sagittata* (Bertol.) DC.]
- Arabis turrita***
- Biscutella laevigata*** «Abundantly».
- Cardamine hirsuta***
- Diplotaxis eruroides***
- Erysimum*** sp. Deu tractar-se d'*Erysimum grandiflorum* Desf., que és l'única espècie d'aquest gènere que es troba a Montserrat.
- Lepidium draba***
- Sisymbrium columnae*** [= *Sisymbrium orientale* L.]. A Montserrat es troba la subespècie *orientale*.
- Sisymbrium obtusangulum*** [= *Erucastrum ?nasturtiifolium* (Poir.) O. E. Schultz]
- Momordica elaterium*** [= *Ecbalium elaterium* (L.) A. Richard]. «The european representative of the Cucumber tribe».
- Arbutus uva-ursi*** [= *Arctostaphylos uva-ursi* Spreng.]
- Erica arborea***
- Erica multiflora***
- Euphorbia amygdaloides***
- Euphorbia characias***
- Euphorbia serrata***
- Euphorbia*** sp.
- Quercus coccifera*** «Not so plentiful as in many other places».
- Quercus ilex***
- Erodium ciconium***
- Erodium malacoides***
- Ramondia pyrenaica*** [= *Ramonda myconi* (L.) Rchb.]
- Globularia alypum***

Globularia vulgaris «A plant unknown to England (though not requiring a very Southern climate), whose round heads are also blues, though of a less beautiful tint».

Suposem que la compara amb *G. alypum*.

Lavandula spica [= *Lavandula angustifolia* Mill.]

Phlomis lychnitis «Not yet in flower».

Rosmarinus officinalis

Salvia clandestina [= *S. verbenaca* (L.) Briq. subsp. *verbenaca*]

Sideritis hirsuta «One of the goodliest of its stiff genus».

Teucrium sp. «A Teucrium not in flower, I believe the dark-coloured one which I had found near Zaragoza». Mill ens comenta que aquest *Teucrium* no es troba en la *Flora de França* i creu que es pot tractar de *Teucrium thymifolium*.

Thymus vulgaris

Anthyllis vulneraria «Is frequent; that is, its red-flowered variety, much the commonest in the South».

Arthrolobium scorpioides [= *Coronilla scorpioides* (L.) Koch]. Mill comenta, una vegada, d'*Arthrolobium* que es tracta de l'antic gènere *Ornithopus*.

Astragalus hamosus «A species with pods like large hooks». Es tracta d'una espècie citada de la regió baixa de Montserrat, però que no està avalada per cap plec d'herbari (*Flora de Montserrat*).

Astragalus monspessulanus «[...] and another, the commonest, but one of the most gorgeous of this splendid genus, which grows in Normandy, and ought to grow in Kent, *Astragalus monspessulanus*. My catalonian specimens were not of the usual colour, but paler, and with a mixture of yellow, a character attributed to the neighbouring *Astragalus incanus*».

Calycotome spinosa. Hi ha algunes citacions d'aquesta espècie del segle XIX. Nuet & Panareda consideren que s'hauria d'excloure

aquesta espècie del catàleg de la *Flora de Montserrat* perquè no hi ha plecs que l'avalen.

Coronilla emerus

Cytisus argenteus [= *Argyrolobium zanonii* (Turra) P. W. Ball]

Cytisus sessilifolius [= *Cytisophyllum sessilifolium* (L.) O. F. Lang]. «That bush of golden flowers».

Dorycnium suffruticosum [= *D. pentaphyllum* Scop. subsp. *pentaphyllum*]

Genista hispanica «There was a light-green dwarf Genista, one of several species which have leaves on the upper part and only thorns on the lower part; the real spanish broom, *Genista hispanica*».

Genista scorpius

Hippocrepis comosa «*Hippocrepis comosa* (unless I mistook *Hippocrepis glauca* for it)».

Lathyrus setifolius

Lotus corniculatus

Psoralea bituminosa

Linum narbonense «In the lower regions of the mountain, *Linum narbonense*, expands its still finer and larger blue flowers, the most magnificent of their tribe».

Phillyrea media [= *P. latifolia*]

Orobanche sp. «An Orobanche of a blood-red colour».

Oxalis corniculata

Plantago cynops [= *P. sempervirens* Crantz]

Polygala calcarea «A flower of still deeper blue, our early *Polygala calcarea*, helps perhaps even more to colour the mountain-side». La comparació del color de la flor és respecte a *Hepatica nobilis*.

Anagallis arvensis

Aquilegia vulgaris «In the shady woods, our Columbine, *Aquilegia vulgaris*, is not unfrequent».

Clematis vitalba

Helleborus foetidus

Hepatica nobilis

Ranunculus bulbosus

Ranunculus gramineus

***Thalictrum* sp.** Mill cita dues espècies, una de no florida i una altra, en la zona més baixa de la muntanya, de poca abundància, a penes florida i que diu que no l'ha poguda determinar amb certesa, ja que «its appearance is not the usual one of a *Thalictrum*, and if a french species, it must be *Thalictrum tuberosum*». De Montserrat n'hi ha descrites dues espècies, una és precisament *T. Tuberosum*, i l'altra és *T. minus*, per la qual cosa considerem que es podria tractar d'aquestes.

Reseda fruticulosa [= *R. alba* subsp. *alba*]

***Reseda phyteuma*.**

Rhamnus alaternus

Amelanchier vulgaris [= *Amelanchier ovalis* Medicus var. *balearica*]. «Another flowering rosaceous shrub, *Amelanchier vulgaris*, abounds, as it usually does where are clefts in calcareous rocks, from the stony hills of Provence to the chalk cliffs above the Seine in Normandie».

Fragaria vesca

Potentilla verna

***Poterium sanguisorba*.** Pensem que es pot referir a *Sanguisorba minor* Scop. subsp. *polygama* (Waldst. et Kit.) Holub, perquè és la més abundant a Montserrat en comparació amb les altres dues subespècies. Cal tenir en compte que J. S. Mill només va estar dos dies en aquesta muntanya i és poc probable que pogués veure les espècies menys abundants.

Pyrus aucuparia [= *Sorbus aucuparia* L.]. Segons Nuet & Panareda (1991), hi ha una cita errònia d'aquesta espècie de l'any 1867, i pensem que el més probable és que fos confosa amb *Sorbus domestica*. És possible que aquest error també el cometés Mill set anys abans.

Pyrus communis

Rubia peregrina «[...] and a *Rubia*, probably peregrina, not in flower».

Antirrhinum majus

Verbascum thapsus «There was a *Verbascum*, resembling *V. thapsus*».

***Hyoscyamus niger*.** Encara que hi ha cites antigues d'aquesta espècie, actualment no es troba a Montserrat.

Daphne laureol

Celtis australis

Centranthus ruber

Viola canina

Juniperus communis

Juniperus phoenicea

Narcissus biflorus [= *N. x medioluteus* Mill.]. «Near the summit of the mountain (on the grassy ledge on which are the ruins of the highest hermitage, that named after St. Jerome), *N. biflorus*, more beautiful than even *N. poeticus*, filled the air with rich fragrance». Nuet & Panareda consideren que aquest narcís degué ser cultivat en les ermites i que actualment ha desaparegut. Precisament Mill va observar aquest híbrid a l'ermita de Sant Jeroni.

Narcissus juncifolius [= *N. assoanus* Duf.]. «The small yellow *Narcissus*, *N. juncifolius*, formerly confounded with *Narcissus jonquilla*, grew copiously». Pareix que aquesta confusió era habitual entre els botànics antics. Prova d'això és que, segons Cadevall, Costa ja va observar la confusió amb aquest narcís (Nuet & Panareda, 1991).

Tamus communis

Gladiolus byzanthinus «In the hot lower regions». *G. byzanthinus* Mill. es reconeix actualment com a *G. communis* subsp. *byzanthinus* (Mill.) AP & Gil. No existeix ni a Montserrat ni a Catalunya. Probablement, Mill va observar un *G. illirycus*, que és l'únic reconegut actualment a Montserrat, però la de Mill no seria l'única confusió, ja que el plec 36/107 de l'herbari de Marçet dona un *G. communis* que en realitat és un *G. illyricus*. El mateix Marçet dubtava, perquè a l'etiqueta va posar-hi «*G. communis?*». I el

plec 36/109 del mateix autor conté un exemplar de *G. illyricus* que cataloga com a *G. dubius* Guss. (Nuet & Panareda, 1991).

Aphyllantes monspeliensis «The peculiarly southern *Aphyllanthes monspeliensis*, a leafless plant (as the name indicates), of the order Junceae, but which, wherever it grows, studs the ground with ornamental blue flowers, each division of the corolla marked by a midrib of a deeper blue».

Asparagus horridus [= *A. stipularis* Forsskal]. A Montserrat no hi ha aquesta espècie, per la qual cosa tot apunta a un error de Mill. Ens causa estranyesa que el nostre personatge es confonga a Montserrat amb una espècie que el va sorprendre, i que per la descripció que ens fa pareix que va identificar correctament unes setmanes abans a València: «But the strangest plant I saw was a bushy mass of thorns, exactly resembling a small furze-bush in winter, when without traces of leaves; until, on looking for the yellow papilionaceous blossoms, I perceived instead a profusion of small greenish hexandrous flowers, pendent on short thin footstalks from near the axillae of the wiry and thorny sprays projecting from the stem. By the aid of Persoon I identified this as a plant of Spain, and specially of this part of it (Persoon, 1805-07)». Estant a Montserrat, diu d'aquesta espècie: «[...] which I first found at Valencia».

Asphodelus fistulosus

Asphodelus ramosus [= *A. cerasiferus* J. Gay]

Convallaria polygonatum [= *Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce]

Lilium martagon

Ruscus aculeatus

Orchis mascula

Smilax aspera

En resum, John Stuart Mill va citar 124 espècies de Montserrat, observades o recol·lectades durant els dos dies de la seua visita. Va tenir dificultats en la identificació de 8 espècies, però no en el gènere, probablement perquè no disposava d'una Flora adequada. Pensem que es va confondre en les cites de *Calycotome spinosa* i *Asparagus horridus* i ens deixa amb la curiositat d'*Asperugo procumbens*, que no s'ha tornat a trobar a Montserrat, per bé que n'hi ha altres citacions antigues, posteriors a Mill.

Bibliografia

- ARXIU DE L'ABADIA DE MONTSERRAT. *Romeiros y Peregrinos (1851-1861)*.
- BESSÓ, C. 1986. *Autobiografía*. Alianza. Madrid.
- GARCIA, J. 1997. *John Stuart Mill: Justicia y Derecho*. McGraw Hill. Madrid.
- GRENIER, J.-C. & GODRON, D. 1848-55. *Flore de France ou description des plantes qui croissent naturellement en France et en Corse*. J. B. Baillière. Paris.
- MILL, J. S. 1861. A few days botanizing in the North-Eastern Provinces of Spain, in april nd may, 1860. *The Phytologist*. London. n. s. V. 225-36, 296-303, 327-30, 356-62.
- NUET, J. & PANAREDA, J. M. 1991. *Flora de Montserrat*. Publicacions de l'abadia de Montserrat.
- PERSOON, C. H. 1805-07. *Synopsis plantarum, seu enchiridium botanicum*. 2 vols. Cramer et al. Paris.
- QUER, J. 1762-64. *Flora española ó historia de las plantas que se crian en España*. 4 vols. Ibarra. Madrid.
- WOODS, J. 1850. *The Tourist's Flora: A Descriptive Catalogue of the Flowering Plants and Ferns of the British Islands, France, Germany, Switzerland, Italy, and the Italian Islands*. Reeve et al. London.